

Роман КИРЧІВ
доктор філології,
Інститут народознавства НАН України

ПРИЧИНОК ДО СТУДІЙ НАД ПОЧАТКАМИ НАРОДОЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ГАЛИЧИНІ

Під час своїх дослідницьких “вандрівок” по Волині та Галичині у другому десятиріччі ХІХ ст. відомий шукач слов’янських старожитностей, фольклорист, етнограф і археолог поляк Зоріан Доленга-Ходаковський (справжнє ім’я — Адам Чарноцький, 1784–1825) побував на початку 1818 р. в Перемишлі. Тут його зацікавили археологічні пам’ятки, звідси він робив свої польові виходи у навколишні українські села Надсяння, де збирав народознавчі матеріали. Деякі відомості про перебування З.Доленги-Ходаковського в Перемишлі і його довікллі та про результати проведеної тут роботи знаходимо в збережених його тогочасних листах до приятелів і знайомих. Деякою мірою доповнюють цю інформацію паспортизаційні дані при записах пісень його знаменитого збірника українських пісень [1].

У Перемишлі З.Ходаковський зблизився з місцевими українцями, зокрема із священничого середовища, довідався про діяльність недавнього тутешнього єпископа Михайла Левицького (1774–1858), за благословенням якого в 1816р. тут почало діяти очолене крилошанином єпископської Капітули Іваном Могильницьким (1777–1831) Товариство українських священників, головним завданням якого було ширення шкільної освіти серед сільського люду його рідною мовою. М.Левицький був уже з 1816 р. галицьким митрополитом, але не переставав займатися справами народної освіти.

З.Ходаковський жваво зреагував на відомості про цю діяльність, не приховуючи свого захоплення нею. У листі від 2 березня 1818 р. до секретаря освітньої комісії в Кременці Францішека Рудзького писав: “Митрополит тутешньої унії Левицький і

священик Могильницький беруться за плекання тутешньої руської мови; того досить аби з ними познайомитися” [2, 200]. І далі, маючи на увазі кураторські освітні функції свого адресата у Волинській губернії, продовжив: “Київ і Кременець, у цій смузі Південної Русі положені, повинні б спільно діяти” [2, 200].

Як розуміти це останнє речення? Наступні слова дають підставу вважати, що З.Ходаковський натякав на потребу серйозного ставлення до української мови і впровадження її в народне шкільництво підросійської правобережної України. У цьому зв’язку й негативно висловлюється про існуючі “наукові” характеристики цієї мови та покликається на авторитет відомого тогочасного польського історика й філолога, професора Краківського університету Самуеля Бандтке (1768–1835).

Отож, цитую продовження листа “Що написано про малоруський діалект, варте сміху. Бандтке прийняв мої уваги в новій едиції своєї польської історії, де рекомендує цю мову” [2, 200].

Мені поки що не вдалося відшукати у праці Бандтке “Dzieje Krolestwa Polskiego” (яку, очевидно, мав на увазі З.Ходаковський) місце із зазначеною думкою вченого. Однак покликання на таку думку С.Бандтке не було довільним, оскільки вона виразно прозвучала в його опублікованій у 1815 р. статті про чеську, польську і сучасну російську мови, в якій звертав увагу літературної і наукової громадськості на написану українською мовою “Енеїду” І.Котляревського і висловив побажання, щоб ця мова “стала в ряд учених слов’янських мов” [3, 124].

Такий смисловий контекст зацікавлень З.Ходаковського інспірованих почутим у Перемишлі про освітні заходи митрополита М.Левицького й І.Могильницького, підтверджується й іншими даними. Він напевне особисто познайомився з ними, як наголошував у цитованому листі, і почув від них багато деталей про нелегкий перебіг цих заходів. Зокрема в 1817 р. М.Левицький звернувся до австрійської влади з проською дозволити вивчення в народних школах Галичини української мови і впровадження її як мови шкільного викладання.

Губернська шкільна рада відхилила цю просьбу, наголошуючи, що єдинообов'язковою в сільських народних школах є польська мова. Водночас дозволила використання української мови для катехизації і навчання священниками селянських дітей читати і писати. Не забороняла й закладання приватних українських народних шкілок. І цими обмеженими правами скористалися перемишльські ентузіасти. По лінії Товариства священників закладалися парафіяльні школи, готувалися і видавалися книжечки для читання народною мовою. Стараннями М.Левицького та І.Могильницького у жовтні 1817 р. в Перемишлі відкрито так. зв. Дяко-учительський інститут головно для підготовки вчителів у прицерковних сільських школах. У 1818р. М.Левицький підготував і провів єпархіальний синод з постановою закладати парафіяльні школи з українською викладовою мовою [4, 45-46].

Ці відомості виразно відлунують у листах З.Ходаковського. Пишучи до С.Бандтке 20 травня 1818 р., він повідомляв: “Священик Могильницький з митрополитом уніатського обряду чинять важливу прислугу руській мові. Заснувавши шкілки для сільського люду, і після одержання вимоленого в цісаря дозволу, видали книжки руським діалектом, охороняючись якомога від побічних польських виразів” [2, 208].

Ще через декілька днів говорить про це в листі від 28 травня 1818 р. до іншого свого приятеля в Кременці колишнього генерала у війську Князівства Варшавського Людвіка Кропінського: “Познайомився з тутешнім митрополитом [...] Левицьким і багато різних корисних від нього почерпнув відомостей. Тим більше звертаюся до нього, що він має широкі знайомства з духовенством на Угорщині і Балканах [5]. Його зусилля щодо парафіяльних шкілок, вимолених у влади і в багатьох місцях уже заснованих, буде Я [сно] В [ельможний] Генерал бачити в кількох книжечках, тут доданих, котрі я офірую для кременецької бібліотеки. Буде то пам'ятка праці для освіти сільського люду в цих околицях і водночас підтримки мови, котра все більше хилиться до упадку”.

Помимо ще одного промовистого штриху про зацікавлення

З.Ходаковського народно освітніми заходами М.Левицького, у наведеній цитаті заслуговує уваги ще декілька моментів. Зокрема, характеристика митрополита як знавця багатьох корисних для З.Ходаковського відомостей, особливо стосовно Закарпаття і південних слов'ян. По-друге, те, що автор листа вважав за потрібне показати книжечки перемишльських просвітителів Л.Кропінському — близькій і впливовій людині [2, 215] князя Адама Чарторийського, який у той час управляв Віленським навчальним округом, до якого належала і Правобережна Україна. По-третє, що призначав ці книжечки для бібліотеки знаменитого в той час на українському Правобережжі навчального закладу вищого рівня — Кременецької гімназії (з 1819 р. — ліцею), як “пам'ятки” праці для освіти українського простолюду його рідною мовою. По-четверте, що З.Ходаковський бачив у цих книжечках підтримку народної мови, яка через усунення її від освіти все більше занепадала.

Цікавою є інформація в наступному реченні листа, яку З.Ходаковський, напевне почерпнув з місцевого перемишльського джерела — про первісний задум видавати ці книжечки місцевою народною мовою, але традиційна тогочасна філологічна рутинна призвела до змішування цієї мови з церковнослов'янською: “Хотіло духовенство вжити мови цілком тутешньої, але, пішовши за прикладом давніх уніатів, котрі у Львові видавали церковні книжки, помішали одне з другим” [2, 210].

Аналітичне осмислення цих фактів дає підставу вважати, що своє прихильне ставлення до просвітніх акцій перемишльського Товариства українських священиків, відверту симпатію до української мови і стурбованість її долею З.Ходаковський розвивав і конкретизував у розмовах під час зустрічей з М.Левицьким та І.Могильницьким. Думаю, що ці розмови в чомусь послужили і реальною підтримкою праці останнього над граматику української мови та утвердження того серйозного і мужнього науково-концептуального її трактування, яке І.Могильницький заявив у вступній статті до своєї граматики

“Відомість о руском язичі”.

Характеризуючи перемишльське просвітне Товариство “як один з перших виразних проблесків національного почуття” галицьких українців, І.Франко зазначив, що “польська інтрига не дала тому товариству увійти в життя і розгорнути бажану діяльність” [6, 83]. У цьому зв’язку приклад З.Ходаковського озвучується і як позитивний виняток у ставленні з польського боку до пробудження національного почуття українців.

Тим більше, що й для самого З.Ходаковського це ставлення, не було чимось винятковим, а радше виразом його світоглядної демократичної позиції, притаманної йому прихильності до ідеї слов’янської взаємності, повноправним суб’єктом якої він бачив український народ з його самобутньою культурою і мовою. Такі акценти виразно звучать у його працях, і знову ж таки — у його листуванні.

Звернемо увагу, приміром, на медитації З.Ходаковського з приводу того, що деякі польські впливові особи (особливо князь Чарторийський), які фінансово підтримували його наукові мандрівки, намагалися з “патріотичних мотивів” зосередити його дослідницькі інтереси виключно на польнознавчій тематиці. У листі до Л.Кропінського від 27 серпня 1817 р. захищаючи свою позицію, наголошував: “Якщо перестану бути братом для русинів, чехів, угорців й інших, мушу зупинитися у всіх моїх заняттях, і польська старожитність зникне. Без інших не можна її відкрити” [2, 176]. Конкретизуючи цю думку, тут же зазначив, що своє національне не можна по-справжньому побачити і збагнути поза “крайобразом” культурних взаємозв’язків з іншими народами [2, 176]. Аналогічне судження висловив і в листі до С.Бандтке від 5 лютого 1818 р., додаючи, що в своїх починаннях солідаризується не з вузькими орієнтаціями вельможних польських патріотів, а з широкими слов’янознавчими симпатіями “русинів” [2, 197].

Всупереч тим “філологам” свого часу, які вважали українську мову діалектом польської чи російської, З.Доленга-Ходаковський відстоював погляд про повновартісність цієї мови серед інших слов’янських мов. Бачив і розумів її єдність на

всьому етнічному просторі української землі, у тому й за Карпатами. До речі, був особисто знайомий з відомими вченими українцями з Закарпаття Петром Лодієм, Василем Кукольніком та Іваном Орлаєм, у спілкуванні з якими напевно почерпнув немало відомостей про цей край. Йшлося в цих взаєминах і про українську мову, доказом чому є написаний цією мовою лист до І. Орлая від 15 січня 1822 р. з Петербурга, який починається такими словами: “Милостивий пане Іване! Ви возложили на мене повинність, щоби я коли-небудь к Вашей милости писав по-малоруськи...” [7, 25–27].

Ставлення З.Ходаковського до українського народу, його думки стосовно української мови, культури певною мірою вже прокоментовані в науковій літературі [8, 97–117]. Його діяльне захоплення українською народною творчістю знайшло свій яскравий вираз у великому зборі українських пісень (понад дві тисячі записів), що належить до золотого фонду початків української фольклористики, і є тим найзначущішим ділом, яким цей світлий поляк особливим чином прислужився українській культурі [9].

Отож, в органічному контексті з українознавчими інтересами і прихильним ставленням до українства були й пильна увага З.Ходаковського до гуртка перемишльських просвітителів, позитивна оцінка їхньої діяльності та ініціаторів цієї діяльності — митрополита М.Левицького й священника І.Могильницького. Він помітив і збагнув суть того, що згодом І.Франко назвав “одним з перших виразних проблисків національного почуття” галицьких українців.

Нагадаємо, що це був початок того великого і надзвичайно важливого руху в Україні, що був зосереджений на ідеї несення освіти під задимлені селянські стріхи. Ідеї, під знаком якої із кожночасним збагаченням якої новими смислами пройшло майже все ХІХ ст. з участю кількох поколінь кращих представників української інтелігенції, в тому числі й “Руської трійці”, Кирило-Мефодіївського братства, і Тарас Шевченка з його “Букварем” та задумом підготувати для недільних шкіл низки підручників, і подвижників “Просвіти” та ін.

Те, що З.Ходаковський проникливо оцінив значущість перемишльського почину щодо плекання простонародної “руської мови” і закладання шкіл для селян та зафіксував для науки достовірну інформацію, безпосередньо почерпнуту з середовища цього почину, — велика його заслуга. Тому не може не викликати заперечення те, що деякі автори, пишучи про перемишльське просвітнє Товариство священників, навіть використовуючи відомості З.Ходаковського, з тих чи інших міркувань замовчують роль митрополита М.Левицького, тенденційно не згадують його імені чи, тим більше, трактують його в негативному плані, інкримінуючи йому “антинародну діяльність” [8, 77, 101, 108–109; 10].

Поза увагою дослідників залишилася ще одна істотна інформація стосовно перемишльського просвітнього Товариства, що була зафіксована З.Ходаковським. А саме: його згадка у листі до С.Бандтке від 20 травня 1818р. про те, що члени цього товариства мають намір “збирати стародавні співи в цих околицях” [2, 208], себто на Перемишльщині.

На основі аналізу наявних матеріалів, пов’язаних з діяльністю перемишльського Товариства, зокрема філологічних праць І.Могильницького, можна було припускати, що попри просвітні заняття тут велася і певна народознавча робота: вивчення простонародної мови, побуту, звичаїв, обрядів, усної словесності тощо. Але якогось прямого підтвердження цього народознавчого аспекту зацікавлень у Перемишлі другого десятиліття XIX ст. і взагалі в Галичині того часу ми не мали. Тому ця згадка З.Ходаковського є вельми цікавою і науково вартісною.

Щоправда, далі в листі, він висловлює сумнів щодо успіху священників на полі збирання народних пісень, оскільки, мовляв, духовний стан збирачів наганяє неспілість на сільських баб, так що “вони ще нічого досі і не відкрили парохам, а тому намір духовних — даремний” [2, 208]. При цьому самовпевнено зазначає свою перевагу над “духовними”. “Моя рука, тримаючи пляшку і грошовий даток, багатше збирає жниво” [2, 208].

Це також, до речі, цікавий штрих до характеристики збирацької методики З.Ходаковського, якої й до наших днів дотримуються непоодинокі збирачі народознавчих матеріалів.

Ми не маємо відомостей, чи розгорнулося в той час і що конкретно принесло збирання перемишльським Товариством творів усної народної творчості. Але скепсис З.Ходаковського щодо здатності духовенства займатися народознавчою збирацькою роботою незабаром рішуче спростує дійсність. Уже в наступні найближчі роки духовні вихованці того ж Перемишля (Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський), семінаристи і священники з кола “Руської трійці” та чимало інших українських священників 30-40-х рр. і наступних десятиліть XIX, поч. XX ст. заявлять про себе як про дієву і вельми продуктивну силу на народознавчій ниві [11–15].

Зацікавлення народною традиційною культурою в перемишльському Товаристві священників другого десятиліття XIX ст. належить фактично до початків цього народознавчого руху в середовищі українського духовенства.

Тим то і відомості З.Ходаковського про цей початок мають неперехідну наукову вартість. Тим більше, що досі поки що взагалі не багато є даних про діяльність і наміри цього Товариства.

Важливим є те, що поляк З.Доленга-Ходаковський, позитивно оцінюючи просвітні і народознавчі ініціативи перемишльського гуртка українських священників, звернув увагу на особливу інспіруючу роль у них, цих ініціативах, митрополита М.Левицького, який не тільки благословив цю діяльність як церковний ієрарх, але й разом зі своїм подвижником І.Могилиницьким узяв у ній діяльну участь.

Йдеться, отже, і про ту малодосліджену досі масштабну та значущу працю, яку виконало українське духовенство, особливо греко-католицької церкви, на перелогах народної просвіти.

1. Окремим виданням цей збірник побачив світ щойно в наш час: Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського / Упорядкування, текстологічна інтерпретація О.І.Дея.— К., 1974.
2. *Dolęga Chodakowski Z.* O Sławiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem. Oraz inne pisma I listy.— Warszawa, 1967.
3. *Bandtkie S.* Uwagi nad językiem czeskim, polskim I terazniejszym rosyjskim // Pamiętnik Warszawski.— 1815.— Т. 1.— №2.
4. *Гнатюк В.* Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880).— Львів, 2006.
5. У автора: в Ілрії
6. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.— Львів, 1910.
7. Повний текст листа наведений у праці: Свенцицкий И.С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.— Львов, 1906.
8. *Гербильський Г.Ю.* Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХст. (до 1848р.).— Львів, 1964.
9. Збірник тривалий час поширювався в рукописі і різних списках, його матеріали немалою мірою прислужилися для праць діячів науки і письменства, особливо першої половини ХІХ ст.
10. *Стеблій Ф.* Предтеча Руської Трійці. Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини ХІХ ст.— Львів, 2003. Роль митрополита М.Левицького в перемишльському просвітньому товаристві показана в позитивному світлі.
11. *Возняк М.* У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834-1934): нові розшуки про діяльність його гуртка. Ч.1-2.— Львів, 1935-1936.
12. *Кирич Р.* Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”.— Київ, 1990.
13. *Дем’ян Г.* Іван Вагилевич – історик і народознавець.— Київ, 1993.
14. *Білоус В.* Етнографічні дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті ХІХ ст.— Львів, 2000
15. *Сапеляк О.* Етнографіні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898-1939 рр.).— Львів, 2000.

Roman Kyrchiv

Phil. Dr., The Ethnology Institute, NASU

In addition to studies in beginnings of ethnographical works at Galicia

The article brings analytically conceptualized facts on beginnings of ethnographical research-works by Z.Dolęga-Chodakowski (Adam Czarnocki). It presents review of methodical approaches used in his work on collecting of songs as well as

scholarly influence on activities by researchers of Peremyshlany Educative Society. Z.Dołęga-Chodakowski had defended the view of full-scale value of Ukrainian language among other Slavonic ones.